

Teppo Kröger, Antti Karisto ja Marjaana Seppänen

Sosiaalityö vanhuuden edessä

Vanhuuden poissaolo sosiaalityöstä

Vanhustyö ei Suomessa ole kuulunut sosiaalityön ydinalueeseen. Yliopistojen sosiaalityön koulutusohjelmissa on ylipäättään vähän tilaa minkään yksittäisen erityisalueen sisällöille. Jos tilaa on jollekin alueelle raivattu, niin lastensuojelulle ja lapsiperheiden parissa tehtävälle sosiaalityölle. Toisena nousee esille sosiaalityö, jota tehdään köyhyyteen, päihteiden käyttöön tai mielenterveyteen liittyvien ongelmien johdosta syrjäytymisvaarassa olevien ihmisten parissa. Kolmantena erityisalueena huomiota saattaa saada terveydenhuollon sosiaalityö. Samantyyppinen painotus on nähtävissä valtakunnallisissa erikoissosiaalityöntekijän koulutusohjelmissa. Gerontologisen sosiaalityön koulutusohjelmaa on ehdotettu perustettavaksi, mutta se on jäänyt muiden jalkoihin.

Kun tarkastellaan sosiaalityön tutkimusta, havaitaan esimerkiksi väitöskirjojen kohdentuneen erityisesti lapsiin, lapsiperheisiin ja lastensuojeluun (Mäntysaari & Haaki 2006; Roivainen 2006, 6). Vanhuuden ja myös vammaisuuden teemat ovat loistaneet poissaolollaan niin sosiaalityön koulutuksessa kuin tutkimuksessa. Toisaalta painotukset ovat olleet sopusoinnussa sosiaalityön opiskelijoiden ensisijaisten toiveiden kanssa: kun heiltä on kysytty, mitkä sosiaalityön alueet tulevaisuuden työkenttinä eniten kiinnostavat, lastensuojelu ja perhetyö ovat säännönmukaisesti saaneet eniten mainintoja ja vanhojen ihmisten parissa tehtävä työ on jäänyt hän-

nille. Voidaan kuitenkin kysyä, selittääkö vanhustyöhön kohdistuvan kiinnostuksen puutetta ainakin osaltaan juuri sen näkymättömyys. Vanhuus sinänsä on rikas elämänvaihe, siinä on nähtävissä inhimillisen elämän koko summa.

Lapset ja vanhuksat asetetaan yhteiskunnallisessa keskustelussa usein vastakkain ikään kuin lapsiperheille kohdennettut toimivat palvelut ja etuudet olisivat pois vanhoilta ihmisiltä ja päinvastoin. Yhteiskunnallisen huomion ja tutkimusmielenkiinnon kohteista käydään kamppailua, mutta mistään nollasummapelistä ei ole kyse. Tässä kirjassa ei ole haluttu uusintaa nollasummapelitulkintoja ja niihin perustuvaa ”hajota ja hallitse” -puhetapaa. Lastensuojelu ja lapsiperhetyö ovat kiistatta sosiaalityön ydinaluetta ja ansaitsevat täysin niihin tutkimuksessa ja kehittämishankkeissa kohdistetun huomion. Kiinnostus vanhustyöhön saisi kuitenkin lisääntyä. Historiakin siihen velvoittaa. Vanhoista ihmisistä huolehtiminen on yksi kunnallisen vaivais- ja köyhäinhoidon alkuperäisistä tehtävistä. Kunnallinen huoltotyö keskittyi pitkään laitoshoidon ympärille, ja kunnalliskotien johtajattaret olivat Suomessa yksi ensimmäisistä sosiaalityön ammatillisen koulutuksen saaneista työntekijäryhmistä. Vanhuspalvelut muodostavat edelleen keskeisen osan kunnallisista sosiaalipalveluista, ”ammatillisen sosiaalityön kotikentästä” (Kröger 2004), ja väestön nopea ikääntyminen pakottaa palvelujärjestelmän panostamaan vastakin nimenomaan näiden palvelujen kehittämiseen. Vanhuspalveluista on tulossa sosiaali- ja terveystalvelujen todellinen valtavirta, joissakin tapauksissa jopa huolestuttavassa määrin. Esimerkiksi kunnallinen kotipalvelu on viime vuosina muunnettu lähes yksinomaiseksi vanhuspalveluksi ja samalla on hävitetty alkuperäinen idea matalan kynnyksen palvelusta, jolla tuetaan tilapäisissä elämänvaikeuksissa olevia lapsiperheitä.

Satu Ylinen ja *Sari Rissanen* toteavat tässä teoksessa, että gerontologinen sosiaalityö on ollut kaksinkertaisesti marginaalissa: yhtäältä sekä sosiaalityön että gerontologian tieteellinen asema on kyseenalaistettu ja toisaalta vanhuus on myös sosiaalityön sisällä jäänyt marginaaliseen asemaan. Suomen ja useimpien muidenkin

yhteiskuntien lähivuosisikymmenten suurimpia kysymyksiä joka tapauksessa on, kuinka organisoidaan vanhojen ihmisten tarvitsema apu. Erityisesti kaikkein vanhimpien määrä lisääntyy todella nopeasti, mutta sosiaalityön koulutus ja tutkimus ovat olleet hitaita havaitsemaan tätä tilannetta ja reagoimaan siihen. Useassa tämän teoksen artikkelissa valitellaan, ettei sosiaalityö ole Suomessa ollut kovin kiinnostunut vanhoista ihmisistä. Se näkyy myös vaikeuksina tehdä yhteistyötä vanhustyön toisten ammattilaisten kanssa. Mikäli sosiaalityön tekijät ja tutkijat eivät tuo esiin vanhojen ihmisten ja heidän omaistensa arjen kokonaisvaltaisesta ymmärtämisestä nousevaa näkökulmaa, vanhusten hoitoa koskevat ratkaisut jäävät toisten ammattikuntien ja tieteenalojen tehtäviksi. Erityisesti lääketieteellä on jo valmiiksi vahva asema. Korkean iän mukanaan tuomat sairaudet toki vaativatkin lääketieteeseen perustuvaa hoitoa, mutta ei vanhuus sairaus ole vaan elämänvaihe. Mikäli sosiaalityö ei tuo keskusteluun omia näkökohtiaan, etsitään ratkaisuja helposti yksinomaan vanhuuden jatkuvasta läsämédikalisoinnista (vrt. Kivelä 2006 ja Gerontologia-lehdessä 2/2006 käyty keskustelu).

Gerontologisen sosiaalityön viriäminen

Angloamerikkalaisissa maissa vanhojen ihmisten parissa tehtävä sosiaalityö on vähitellen vakiinnuttanut asemansa yhtenä sosiaalityön erityisalueena. Gerontologisen sosiaalityön nimikkeellä kulkevaan työhön on nykyään omat erityiskoulutuksensa ja alan tutkimuksella omat perinteensä ja julkaisunsa. Keskeisin julkaisufoorumi on amerikkalainen *Journal of Gerontological Social Work* -lehti, jota on julkaistu jo lähes 30 vuotta. Yhdysvaltojen lisäksi gerontologista sosiaalityötä on 1960- ja 1970-lukujen vaihteesta lähtien kehitetty määrätietoisesti myös Isossa-Britanniassa ja Saksassa.

Satu Ylinen ja Sari Rissanen tarkastelevat artikkelissaan gerontologisen sosiaalityön kansainvälisen tutkimuskeskustelun painopisteitä. *Kari Salonen* puolestaan pohtii, mitä erityisiä tietoja ja

taitoja sisältyy gerontologisen sosiaalityöntekijän ammattitaitoon ja kompetenssiin. Hänen mukaansa yleisten sosiaalityön taitojen ohessa keskeistä ovat laaja-alainen tieto vanhuudesta sekä taito ottaa toimintaympäristö työssä huomioon. *Simo Koskinen* kuvaa artikkelissaan, kuinka gerontologisen sosiaalityön tuulet kantautuivat 1980-luvulta alkaen vähitellen myös Suomeen. Koskinen itse on ollut tässä keskeinen toimija. Liikkeelle lähdettiin suomalaisen laitoskeskeisen perinnäistävän mukaisesti vanhainkotien johtajien ja apulaisjohtajien täydennyskoulutuksesta. 1990-luvulla myös sosiaalitoimistojen ja terveyskeskusten sosiaalityöntekijöille suunnattiin gerontologisen sosiaalityön koulutusta. Edelleenkin gerontologisen sosiaalityön kehittämisessä ollaan Suomessa Koskisen mukaan vasta hapuilevassa alkuvaiheessa. Seppäsen (2006) mukaan olennainen kysymys on vanhussosiaalityön konteksti. Laitosten yhteydessä sosiaalityö ja sen kehittäminen ovat helpommin löytäneet paikkansa mutta avoimuudessa vanhussosiaalityötä on pyritty rakentamaan joko vanhuspalvelujen tai aikuissosiaalityön yhteyteen. Näyttää kuitenkin siltä, ettei ainakaan aikuissosiaalityö ota vanhussosiaalityötä helposti osakseen.

Viime vuosien aikana on kuitenkin alkanut tapahtua eri puolilla maata. Vuonna 2002 valmistui Kari Salosen lisensiaatintutkimus turkulaisesta vanhussosiaalityöstä. Syksyllä 2003 Tampereen Koukkuniemen vanhainkodin sosiaalityöntekijät järjestivät *Valokeilassa gerontologinen sosiaalityö* -seminaarin. Vuonna 2004 käynnistyi gerontologisen sosiaalityön kehittämishanke Kaakkois-Suomessa ja vuonna 2005 vastaavantyyppiset hankkeet sekä pääkaupunkiseudulla että Tampereella. Pääkaupunkiseudun hankkeen puitteissa julkaistiin vuonna 2006 kirja gerontologisesta sosiaalityöstä (Seppänen 2006), ja *Hanna-Liisa Liikanen* raportoi tässä teoksessa kyseisestä hankkeesta. Hänen mukaansa monet sosiaalityön jo olemassa olevista työmenetelmistä soveltuvat myös vanhojen ihmisten kanssa tehtävään työhön, mutta myös uusia työtapoja tarvitaan.

Sosiaalityön vanhuuskuvan uudistaminen

Sosiaalityön ja sosiaalipalvelujen vanhus- ja vanhuuskuvat kaipaavat uudistamista nimityksestä lähtien. Vanhoille ihmisille kohdistettu ja sosiaalipalveluja on viime aikoihin asti nimitetty vanhustenhuolloksi. Sosiaalityössä tai muissa palveluissa ei juurikaan enää puhuta ”huollosta”. Vain päihteiden käyttäjien ja vanhojen ihmisten kohdalla tämä oireellinen termi elää edelleen. Se kuvastaa vastuun täydellistä siirtoa ihmiseltä itseltään palvelujärjestelmälle. Lastensuojelututkimukseen sosiologinen lapsuustutkimus on tuonut vahvan lapsikeisyyden, joka korostaa lasten omaa näkökulmaa ja toimijuutta ja joka on alkanut vähitellen vaikuttaa myös lapsiperhetyön käytäntöihin (ks. Forsberg ym. 2006). Kriittinen sosiaaligerontologinen tutkimus on samalla tavoin nostanut esiin vanhojen ihmisten oman toimijuuden. Tässä teoksessa toimijuudesta kirjoittaa *Jyrki Jyrkämä*, joka hahmottelee huomattavasti aikaisempia toimintakykymittareita moniulotteisemman mallin ongelmatilanteiden ehkäisyyn.

Tutkimukset ovat osoittaneet, että työntekijöiden toiminnassa on käytäntöjä, jotka infantilisoivat, lapsenkaltaistavat vanhoja ihmisiä. Myös ihmisten luokittelu yksinomaan iän perusteella on uudessa vanhuustutkimuksessa kyseenalaistettu: tietyn iän ylittäneiden ihmisten käsitteleminen ”harmaana massana” kadottaa näkyvistä monet vanhojen ihmisten välillä olevat merkittävät erot. Vanhuus eroaa esimerkiksi sukupuolen, sosiaalisen ryhmän, työhistorian, perhesuhteiden, asuinympäristön ja terveydentilan mukaan. Puhe vanhustenhuollosta on sisältänyt käsityksen, jonka mukaan kaikki vanhat ihmiset ovat jo menettäneet merkittävän osan aikuisuuteen kuuluvasta subjektiiviteetista ja yksilöllisyydestä ja ovat siten huollon tarpeessa. Tällaisen näkemyksen varassa ei pystytä rakentamaan yksilöllisiä ja joustavia vanhuspalveluja.

On välttämätöntä, että vanhojen ihmisten omat ajatukset ja näkökulmat nousevat niin tutkimuksessa kuin työkäytännöissäänkin

aiempaa enemmän esille. Kuitenkin esimerkiksi omaishoidon ja palvelujärjestelmän koordinoinnista on monesti keskusteltu ikään kuin asiassa olisi vain kaksi osapuolta: epäviralliset ja viralliset hoivaajat (ks. esim. Kröger 2005). Sinänsä täysin aiheesta on pohdittu omaishoidon raskautta ja pyritty keventämään sitä erilaisin tukipalveluin, mutta työntekijöiden rakentaessa omaishoitajien kanssa yhä tiiviimpää kumppanuussuhdetta itse päähenkilö, palvelun käyttäjä, on saattanut jäädä sivuun. Äänen antaminen omaishoitajille on välttämätöntä, mutta sen varjolla ei tule unohtaa apua tarvitsevien vanhojen ihmisten kuulemista. *Silva Tedre* varoittaaakin omassa artikkelissaan puolittamasta vanhuuskuvaa auttajiin ja avun tarpeessa oleviin vanhoihin ihmisiin.

Puhe aktiivisesta kolmannesta iästä on yksipuolinen vanhuuskuva sekkin. Kun huollon tarpeessa ja toisista ihmisistä riippuvaisena olevan vanhuksen kuvalle rakennetaan vastakuvaa, mennään helposti äärimmäisyydestä toiseen. Positiivista vanhuuden kuvaa edistämään tavoitellulla käsitteellä voi olla kielteisiäkin seurauksia. Mitä jännittävämpiä kuvia varhaisvanhuudesta piirrämme, sitä surkeampana voi ”varsinainen vanhuus” meille näyttäytyä (ks. Karisto 2002). On vaarallista yleistää taloudellisesti ja sosiaalisesti hyvinvoivan eläkeläisryhmän ominaispiirteet kaikkiin vanhoihin ihmisiin ja olettaa, että jokainen kykenee oman elämänsä kaikkinaiseen hallintaan vielä vanhoina päivinäankin. Toiset pystyvät toimimaan kompetentteina kuluttajina myös vanhuspalvelumarkkinoilla, mutta toisille palvelumarkkinakuluttajuus osoittautuu ylivoimaiseksi.

Silva Tedre nostaa tekstissään esille vanhojen ihmisten avuntarpeiden todellisuuden, heidän arkisen avuttomuutensa. Apua eivät tarvitse ainoastaan jotkut vaan jossain elämänvaiheessa kaikki ihmiset. Ruumiillisetkin tarpeet on tunnistettava ja niihin on vastattava ruumiillisella hoivatyöllä, joka ei ole abstraktia auttamistyötä vähempiarvoista. *Tedre* kritisoi sosiaalityön tutkijoitakin siitä, että nämä pitävät konkreettista jokapäiväistä huolenpitotyötä toisarvoisena tiukasti rajattuun sosiaalityön ammattiin verrattuna. *Tanja Kuronen* analysoi artikkelissaan erittäin konkreettista ja ruumiillis-

ta auttamistyötä, vanhusten kotisiivoustyötä. Hän pohtii vanhojen ihmisten auttamiseen sisältyviä moraalisia pulmia ja erottaa hoidon, hoivan ja palvelun toisistaan käsitteellisesti uudella tavalla. *Raija Tenkanen* ja *Pauli Niemelä* osoittavat teksteissään, että monet vakavat sosiaaliset ongelmat ovat yleisiä vanhojen ihmisten parissa. Sosiaalityötä tarvitaan lievittämään vanhusten mielenterveysongelmia, yksinäisyyttä, kaltoinkohtelua ja turvattomuutta. Hallinnollisten toimenpiteiden perinteen (ks. Toikko 2005) varaan rakentunut vanhussosiaalityö tarvitsee kuitenkin näiden ongelmien kohtaamiseen uusia välineitä (ks. Seppänen 2006).

Todellinen haaste sosiaalityön vanhuuskuvan uudistamiselle on siinä, kuinka yhdistää nämä molemmat näkökulmat, siis tarpeet ja toimijuus. Vanhojen ihmisten todelliselta avuntarpeelta ja sosiaalisilta ongelmilta ei tule ummistaa silmiä. Toisaalta jokainen ihminen, jopa jatkuvassa vuodehoidossa oleva vanhuskin, on tilanteessaan aina toimija, jolla on periaatteessa mahdollisuuksia vaikuttaa ympärillään oleviin ihmisiin. Tälle toimijuudelle on sosiaalityössä annettava tilaa ja tarvittaessa vahvistettava vanhan ihmisen ehkä jo heikoksi käynnyttä ääntä. Riippuvuus toisen avusta ei hävitä toimijuutta, eikä avun tarve merkitse vanhallekaan ihmiselle luopumista autonomiasta ja ihmisarvosta vaan niiden tilanteen mukaista uudelleenmäärittelyä.

Sosiaalisen vanhustyön kehittäminen

Palvelujärjestelmässä vanhojen ihmisten toimijuus jää helposti vahvojen ammatillisten toimijoiden ja rakenteellisten pakkojen jalkoihin. *Minna Zechner* tarkastelee luottamuksen – ja epäluottamuksen – rakentumista palvelujärjestelmän ja omien puolisoitensa omaishoitajien välille. Erityisesti kokemukset proseduraalisesta eli päätöksenteon menetelmiin liittyvästä epäoikeudenmukaisuudesta romuttavat luottamusta, joka kuitenkin olisi välttämätön ehto vironomaisten ja vanhojen ihmisten yhteistyölle. Zechner havaitsee,

että vanhat ihmiset useasti todella tarvitsevat puolestapuhujaa, jota ilman heidän asiansa eivät palvelujärjestelmässä etene. *Tiina Notko* raportoi hankkeesta, jossa työntekijät toimivat iäkkäiden mielen-terveyskuntoutujien osallisuuden tukijoina ja tarvittaessa myös heidän puolestapuhujinaan. Hänen mukaansa aito asiakaslähtöisyys vaatii luopumista palvelujärjestelmän tehokkuusajattelusta. Yhdellä työntekijällä ei voi olla kovin monta asiakasta, ja asiakassuh- teiden täytyy tarvittaessa voida kestää useita vuosia. Työntekijän touhukkaasta suoritteiden keräämisestä on siirryttävä asiakkaan elämässä tapahtuvien pienten myönteisten muutosten ja kestävien kuntoutumistulosten suuntaan.

Riitta-Liisa Kinmi etsii tekstissään tapoja, joilla moniammatil- lisissa tiimeissä toimivat sosiaalityöntekijät pystyisivät tuomaan esiin kapeasti määriteltä toimintakykyä laajempaa arkielämästä lähtevää näkökulmaa vanhojen ihmisten tilanteisiin. Myös *Raija Tenkasan* mielestä sosiaalityö voi toimia kotihoidon ja vaikeuksien ennaltaehkäisyyn laaja-alaisena koordinaattorina ja aloitteentekijä- nä – sekä tarvittaessa vanhan ihmisen asianajajana. *Raija Lundahl*, *Sinikka Hakonen* ja *Asta Suomi* hakevat puolestaan kulttuurityöstä uutta innostavaa näkökulmaa vanhustyöhön. Taide on yhteisöllis- estä tuotettua ja jaettua, ja sellaisena se tarjoaa uudenlaista tietope- rustaa vanhustyöhön tieteellisen tiedon rinnalle. Kulttuuritoiminta voi tukea arkielämän voimavaroja ja tarjota merkityksellisyiden kokemuksia – ja ehkäistä ennalta monia ongelmia.

Vanhustyön nykykäytännöissä tekeminen ja työtehtävien suorit- taminen painottuvat kohtaamisen kustannuksella, väittävät *Sirkka- Liisa Palomäki* ja *Timo Toikko*. Notkon tapaan he korostavat, että nykyisin työssä mitataan tekemistä, ei kohtaamista. Oppikirjoissa kylläkin korostetaan kohtaamisen kulttuuria, mutta arkityössä se ei juuri näy. Palomäki ja Toikko ehdottavat tarinallisuutta arjen käytäntöjen ja oppitekstien ideaalimallien välittäjäksi. Tarinalli- suutta on käytetty niin Liikasen kuvaamassa pääkaupunkiseudun Gero-hankkeessa kuin Lundahlin ja kumppaneiden raportoimassa jyvaskyläläisessä hankkeessa. Toisin kuin diagnostisella tiedolla,

narratiivisen tiedon avulla vanha ihminen voi rakentaa sosiaalista identiteettiään.

Kirjan päättää *Helky Koskelan* artikkeli, jossa hän tarkastelee vanhusten lait SARJEN muuttumista sosiaali- ja terveysalan ammattilaisten kirjoittamien oppimispäiväkirjojen valossa. Arki ratkaisee hänen mukaansa laitoksen hengen ja sen kautta vanhojen ihmisten hyvinvoinnin. Laitoksen ei tarvitse sinänsä olla kotia huonompi arjen areena, mutta viime aikojen kustannusleikkaukset ovat monesti hävittäneet lait SARJESTA sen arvokkaimman ominaisuuden, yhteisöllisyyden. Yhteisöllisyys ja sen myötä solidaarisuus ja jakaminen olisi Koskelan mukaan välttämätöntä palauttaa laitostyöhön, mikäli halutaan pitää edelleen kiinni sosiaalipolitiikan ydintavoitteista, hyvinvoinnin tuottamisesta ja vastuun kantamisesta vähäosaisista.